

بازشناسی ویژگی‌های معماری تلفیقی در تزئینات عمارت صمیمی شهرستان رامهرمز

کوروش عطاریان^۱، کورش مومنی^۲ (نویسنده مسئول)، مریم بیگدلی^۳

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۱۰/۱۳

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۰۳/۲۸

چکیده

تزئینات بخش جدایی‌ناپذیر از معماری و بناهای هر فرهنگ و سرزمینی است که خود شیوه‌های متنوع و گوناگونی را شامل می‌شود و کاربرد آن در معماری موجب کمال و غنای بصری می‌گردد. شهرستان رامهرمز خوزستان با پیشینه‌ای باستانی و تاریخی دارای ابنیه و آثار باقی مانده متنوعی است که عمدتاً از دیدگاه کالبدی بیانگر شاخص‌های فرهنگی و هنری خاص این منطقه جغرافیایی می‌باشد. به عنوان نمونه می‌توان به بنای سکونتی - حکومتی عمارت صمیمی، ساخته شده در دو دوره صفوی و قاجار در شهرستان رامهرمز اشاره نمود. این بنا از جمله باغ‌های سکونتی حکومتی قاجار است که در دو دوره زمانی صفوی و قاجار احداث شده است. در این پژوهش با توجه به خلاء علمی - تحقیقاتی در رابطه با معماری بناهای تاریخی رامهرمز بخصوص در بحث تزئینات، سعی شده است تزئینات بنای فوق مورد تحلیل و بررسی قرار گیرد و با استفاده از روش تفسیری - تاریخی ویژگی‌های معماری تلفیقی دوره قاجار و صفوی بنای فوق را بیان نماید. سپس با استفاده از روش تحقیق مورد کاوی و با ابزار مطالعات اسنادی و کتابخانه‌ای و همچنین ابزار میدانی شامل بازدید از بنا، عکس‌برداری و تهیه نقشه، به بازشناسی رویکردهای غیر ایرانی و ویژگی‌های تلفیقی تزئینات عمارت فوق و همچنین نوآوری‌های موجود در معماری بنا پرداخته شده است که موجب شناخت هویت فرهنگی بنا گردیده است. سؤال اصلی تحقیق عبارت است از: "تزئینات تلفیقی مورد استفاده در معماری دو دوره صفوی و قاجار بنای عمارت صمیمی چگونه است؟". نتایج حاصل از پژوهش نشان می‌دهد که تلفیق در تزئینات معماری عمارت صمیمی در سه زمینه شامل: ۱. تأثیر تزئینات غرب در ساختمان قاجاری و پیدایش ستون‌های کلاسیک، ۲. تلفیق تزئینات بنا با معماری کشورهای عربی در ساختمان صفوی و شکل‌گیری چهار نوع قوس نوآورانه و مشابه قوس کنگره‌دار، ۳. ترکیب الگوهای معماری ایرانی با سایر الگوها و تشکیل قوس‌های ترکیبی؛ قابل مشاهده است. ۴. عمده تزئینات آجرکاری عمارت صمیمی رامهرمز، شامل شیوه‌های آجرکاری گل‌اندازی و انواع رگ چین با الگوهای فخرمدین، راسته، هره، دندان موشی، گل پنجره و حصیری است که در جداره‌های بنا می‌توان مشاهده نمود.

واژه‌های کلیدی:

تزئینات معماری، عمارت صمیمی، معماری رامهرمز، تزئینات تلفیقی، تزئینات صفوی و تزئینات قاجاری.

۱. استادیار، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه صنعتی جندی شاپور، دزفول، ایران، Attariank@jsu.ac.ir

۲. استادیار، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه صنعتی جندی شاپور، دزفول، ایران، K_momeni@jsu.ac.ir

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد، معماری، دانشکده صنعتی جندی شاپور، دزفول، ایران، Maryam.begdeli@yahoo.com

۱- مقدمه

توجه به ظاهر و پوسته خارجی بنا و تناسب و زیبایی و به عبارتی خوشایندی محیط بصری در حوزه طراحی شهری و معماری امری مهم و مورد توجه بوده است. یکی از مهم‌ترین و عمده‌ترین اجزاء محیط بصری نماهای ابنیه می‌باشند که نحوه شکل‌دهی به آن‌ها تأثیر بسیار قابل توجهی در سیمای شهر دارد (پورجعفر، علوی بالامعنی، ۱۳۹۱: ۵). در همین راستا توجه به تزئینات جهت غنای بصری نما در ابنیه بسیار مورد توجه بود؛ تزئینات معماری از ابداعات هنر است و جزء لاینفک معماری ایران به شمار می‌آید، به کارگیری آن در طول تاریخ معماری ایران رایج بوده و یکی از مؤثرترین مؤلفه‌های وحدت بخش به شمار می‌رود و همواره تأثیر شگرفی بر مخاطب داشته است.

مطالعات تاریخی و کاوش‌های باستان‌شناسی حکایت از سابقه معماری ایران در حدود هزاره هفتم قبل از میلاد دارد و از آن زمان تا کنون پیوسته این هنر در ارتباط با مسائل گوناگون، توسعه و تکامل یافته است چنانچه با آغاز عصر اسلامی در تاریخ آرایش‌های معماری و رابطه ساختمان با آرایش و تزئین آن فصل تازه‌ای آغاز شد (پوپ، ۱۳۷۳: ۱۳۲) همچنین از اواخر قرن نوزدهم میلادی و پیرو رویکرد معماران ایرانی به برونگرایی بنا، توجه به پوسته خارجی و تزئینات نما قابل مشاهده بود. دوره معاصر نیز، دوره‌ای دیگر در این فراز و نشیب تأثیرپذیری از ارتباطات جهانی شد. دوره‌ای که از عصر قاجار و متأثر از غرب به آرامی شروع شد و در دوره پهلوی اول شتاب روز افزون گرفت. در این دو دوره اخیر، آنچه بیشتر خود را نمایان ساخت، طرح و نقش‌هایی تازه بود که به شکل فزاینده‌ای حضور یافت. حضوری که بعضاً در تلفیق و ترکیب با هنر اصیل گذشته به طرح‌ها و نقش‌هایی تبدیل شد که هنر آجرکاری تزئینی در معماری نیز در چنین زمره‌ای است و همه این طرح و نقش‌های آجری، چه از گذشته و چه دوره متأخر، تماماً جزو میراث تاریخی و فرهنگی کشور قرار گرفته‌اند (کیانی، ۱۳۹۲: ۱۶).

مسئله اصلی پژوهش بر این اساس شکل گرفته است که تزئینات تلفیقی و ترکیبی در معماری ایران، در ابنیه‌ی بسیاری از نقاط متعدد کشور به چشم می‌خورد. معماری یک منطقه بر مبنای بوم و بستر آن دارای شاخصه‌های معماری مختص به خود است و شهر رامهرمز با توجه به محل قرارگیری، اقلیم و شاخص‌های کالبدی و معماری، دارای ابداعات و نوآوری‌هایی در زمینه‌ی تزئینات معماری

می‌باشد. همچنین به علت رونق شهر در دوره‌های صفوی و قاجار و افزایش مراودات شهر با کشورهای همسایه و نفوذ معماری غربی در ایران، می‌توان یک نوع معماری تلفیقی را در آن مشاهده نمود. در این پژوهش بحث تزئینات به صورت خاص مورد تحلیل و بررسی قرار خواهد گرفت.

رامهرمز از شهرهای باستانی استان خوزستان است، در طول دوره‌های تاریخی مختلف، آثار معماری با ارزشی در شهر ساخته شد که تعدادی از آن‌ها از میان رفته‌اند و مدارکی از آن‌ها برجای نمانده است. علی‌رغم وجود ارزش‌های معماری در بناهای به جای مانده در این شهر، کمتر به بررسی و معرفی آن‌ها پرداخته شده است، لذا شناخت ویژگی‌های مختلف آثار باقی مانده و بررسی تحولات حاصل در معماری و نوآوری‌های انجام گرفته توسط معماران بومی منطقه در آن دوره از زمان، ضروری به نظر می‌رسد. با نظر به اینکه عمارت صمیمی از جمله بناهای مهم رامهرمز و مربوط به عصر صفوی و قاجار است و دارای جلوه‌های بصری قابل بیانی می‌باشد این پژوهش به مطالعه آن پرداخته است.

به دلیل اهمیت و ضرورت الگوپذیری از موتیف‌ها و طرح‌واره‌های معماری کهن و سنتی در معماری امروز، هدف از این پژوهش معرفی و تحلیل و بررسی زوایای مختلف تزئینی عمارت مذکور و مؤلفه‌های تزئینی آن شامل ستون‌های به کار رفته در ایوان، انواع قوس‌های موجود در جداره‌های بنا و همچنین بازشناسی نوآوری‌های موجود در معماری بنا و تزئینات تلفیقی و تأثیر یافته از دیگر جوامع می‌باشد. با توجه به مدارک موجود، تاکنون به صورت رسمی به بازشناسی و معرفی آرایه‌های تزئینی این بنا پرداخته نشده است و تنها اشاراتی کوتاه در زمینه‌ی معرفی پیشینه‌ی عمارت صمیمی و انتشار تعدادی عکس، صورت گرفته است. در پژوهش حاضر، به دلیل این که بنا متعلق به دو عصر صفوی و قاجار است؛ ابتدا تزئینات تلفیقی در این دو دوره مورد مطالعه قرار گرفت. سپس به معرفی معماری رامهرمز و بناهای مهم آن پرداخته شد و تاریخچه‌ی عمارت صمیمی به عنوان نمونه‌ی مورد مطالعه بیان گردید. در گام بعدی مؤلفه‌های تزئینی عمارت صمیمی در سه حوزه‌ی: نقوش به کار رفته بر روی جداره‌ها، طرح ستون‌های بنا و قوس‌های موجود بر جداره‌ها مورد بررسی قرار گرفت، ویژگی‌های هر کدام در جدولی معرفی و سپس تحلیل شد و در نهایت با استناد به مطالعات و تحلیل‌های انجام شده؛ به سوالات پژوهش پاسخ داده شد. برای دستیابی به موضوع، به

در همین راستا در ادوار مختلف معماری ایران از جمله عصر قاجار به دلیل مراودات با دیگر کشورها و تأثیرات معماری غربی، تزئینات سبک غربی در ابنیه دیده می‌شود. در این دوران دو نوع از تزئینات قابل مشاهده است: تزئینات آجری با طرح‌ها و الگوهای سنتی و نیز تزئینات آجری به شیوهی معماری غربی.

۴-۱- تزئینات تلفیقی در معماری صفوی و قاجار

سرچشمه‌های آرایش معماری ایران به وسعت ارتباط ایرانیان است. آنان از همه کسب فیض کردند، از غرب، آسیا، بین‌النهرین، آشور، مصر و به همان اندازه از شرق. ولی هیچکدام از این تأثیرات غربی و یا شرقی اثر عمیقی در عادات مردمی نگذاشت که نقش‌های نمادی و مجرد برایشان جاذبه‌ای بیشتر و بیشتر داشت. جذب این مضمون‌ها و سبک‌های گوناگون، پیچیده و غالباً مبهم بود ولی منشاء آنها هرچه باشد، سرانجام در گنجینه هنر ایران جذب و از لحاظ ماهیت و کاربرد، ایرانی شدند (پوپ، ۱۳۴: ۱۳۷۳). با توجه به مراودات ایران با دیگر کشورها در ادوار مختلف؛ سبک معماری در دوره صفوی دارای رویکرد ایرانی اسلامی و شکوه زیادی بود، تنوع تزئینات در این دوره افزایش یافت، «پوپ» تصریح می‌کند که در این دوران نقشه و طرح با رعایت ترکیب و تناسب خلق می‌شده است، لیکن گاهی بر اثر تأثیرات ویژگی‌های معماری بومی و یا تعاملات با کشورهای همسایه دستخوش ترکیبات و تحولاتی می‌شد.

همچنین در شکل‌گیری معماری قاجار که تلفیقی است از معماری سنتی ایران و گرایش‌های معماری فرنگی عواملی در دو زمینه داخلی و خارجی نقش داشتند. عوامل داخلی؛ عواملی هستند که از معماری سنتی ایران به ویژه از دوران صفویه گرفته شده است و عوامل خارجی که شامل عواملی هستند که از کشورهای خارجی به ویژه کشورهای غربی و روسیه گرفته شده است (Azimi Yekta, 2015: 282, 283). در واقع معماری قاجار ادامه‌ی معماری دوره‌های قبلی به ویژه صفویه است. با توجه به ورود عناصری مانند خیابان و میدان به ایران و همچنین سفر به اروپا و ... پاره‌ای تغییرات در معماری قاجار رخ داد و معماری این دوره بر اساس این عناصر تشکیل شد. در دوره قاجار با وجود ورود عناصر جدید و تأثیرپذیری از غرب، رشد و تکامل معماری قابل مشاهده است (همان: ۲۸۱).

۴-۲- تزئینات در معماری صفوی

مطالعه‌ی هنر و تزئینات دوره‌ی صفویان و به طور کلی هر دوره‌ی تاریخی بدون بررسی ریشه‌های سیاسی و

بررسی کتب و مقالاتی در زمینه معماری دوره‌های تاریخی صفوی و قاجار، معماری شهر باستانی رامهرمز و همچنین انواع تزئینات آجرکاری، پرداخته شده است.

۲- سؤالات پژوهش

تزئینات تلفیقی در معماری دوره‌های صفوی و قاجار چگونه بیان شده است؟ تنوع و تحول تزئینات تلفیقی در معماری عمارت صمیمی چگونه رخ داده و ارائه شده است؟ شیوه‌های تزئینات صفوی و قاجار در عمارت صمیمی چگونه به نمایش درآمده است؟

۳- روش تحقیق

این پژوهش، بر پایه روش تحقیق تفسیری - تاریخی و مورد کاوی و با استفاده از راهکارهای ترکیبی استوار است. با توجه به ویژگی خاص این پژوهش، ابتدا مطالعات کتابخانه‌ای در زمینه تزئینات دوره صفوی و قاجار، ویژگی‌ها و تاریخچه معماری شهرستان رامهرمز و همچنین مطالعات میدانی شامل بازدید از بنا، عکس‌برداری از تزئینات و تهیه نقشه معماری عمارت صمیمی در جهت شناسایی چهارچوب موضوع انجام گرفت. جهت شناسایی مبانی نظری تحقیق، نخست تعاریف و مفاهیم معماری و تزئینات تلفیقی، ویژگی‌های تزئینات و معماری تلفیقی در دوره صفوی و قاجار مورد بررسی قرار گرفته و در ادامه به ارزیابی و تحلیل معماری و تزئینات عمارت صمیمی پرداخته شده است. در این پژوهش سعی بر آن است که با شناسایی معماری تلفیقی، به بازشناسی رویکردهای غیر ایرانی و ویژگی‌های تلفیقی تزئینات عمارت صمیمی رامهرمز و همچنین نوآوری‌های موجود در معماری بنا پرداخته شود و شناخت هویت فرهنگی بنا حاصل گردد.

۴- تلفیق سبک‌های تزئینی

هنرمندان ایرانی همواره در تزئین بناها سعی بر آن داشتند که فرهنگ ایرانی را زنده نگه دارند؛ با این وجود با توجه به جریان‌های تاریخی و اجتماعی و مراودات فرهنگی با دیگر کشورها در مواقعی معماری ایران را با فرهنگ و هنر اقوام بیگانه تلفیق نمودند و آثار زیبایی آفریدند. لذا می‌توان گفت محیط و دست‌آورد حاصل، «ساخته شده‌ی مجموعه‌ای از انطباق‌پذیری‌هاست که انسان با محیط‌های جغرافیایی و فرهنگی ایجاد می‌کند. دلیل ایجاد این تغییرات، پاسخ‌گویی بهتر محیط‌های جغرافیایی، زنده و فرهنگی به مقاصد انسانی است. این تغییرات بازتاب باورها، نگرش‌ها و امکانات زمانی خاص هستند» (نقره کار، مظفر و تقدیر، ۱۳۹۳: ۲۲ و ۲۳).

می‌رسد بیشتر متداول بوده و به چارکی معروف است؛ ۲۳/۵ در ۲۳/۵ سانتیمتر می‌باشد» (همان: ۳۵)

۳-۴- تزئینات تلفیقی در معماری قاجار

بخش مهمی از نخستین آشنایی‌های ایرانیان عصر قاجاریه با غرب در سده نوزدهم میلادی، از طریق سفرهای خارجی عده‌ای از دیپلمات‌ها، تجار و مهاجران ایرانی به بعضی از کشورهای اروپایی و کشورهای چون هند که تحت تأثیر تحولات فکری، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی غرب جدید قرار داشتند حاصل گردید. از اواخر سلطنت فتحعلی شاه قاجار (۱۲۶۰-۱۲۱۲ هجری) کم کم فرهنگ مدرن اروپایی به ایران رخنه کرد و خیلی زود دست اندرکار دگرگون ساختن شرایط سیاسی - اقتصادی، اجتماعی - فرهنگی و بسیاری از رفتارهای فرهنگی مردم دگرگون‌پذیر ایران شد. این دگرگونی مترادف با دگرگونی هنر و معماری و شهرسازی ایران بود (آصفی و ایمانی، ۱۳۹۲: ۶۶). ایرانیان تحت تأثیر فرهنگ و صنعت تمدن غرب قرار گرفتند و پیروی از اسلوب و معیارهای غربی شدت یافت و جنبه‌های مختلفی را تحت نفوذ گرفت، در این میان معماری و تزئینات نیز از این قاعده مستثنی نبود و تغییر و تحولاتی در هنر ایران به خصوص تزئینات معماری در دوره قاجار به وجود آمد. «در معماری ایران بعد از دوره صفویه، به واسطه ارتباط، تعامل و یا تقلید از غرب، بعضاً آمیختگی‌ها و یا التقاط‌هایی در سبک معماری ایجاد گردید که خود به سبک و یا شبه سبک تبدیل گشته است. در زمان قاجار، به دلیل ارتباط سفرا، بازرگانان و یا مسافرت‌های درباری و ره‌آورد این ارتباطات، فرم قوس رومی (نیم دایره‌ای) در معماری ایران به طور گسترده شکل گرفت که به جهت گذر زمان و آمیختگی با هنر معماری گذشته‌ای ایران و فرصت تبدیل‌پذیری توسط معماران عصر خود، کم کم نوعی سبک منحصر به فرد در معماری معاصر شد که امروزه از ویژگی‌های سبکی معماری قاجار محسوب می‌شود. اما این موضوع هر چه به دوران متأخر نزدیک‌تر شد رنگ تقلید صرف و یا پذیرش کامل به خود گرفت» (کیانی، ۱۳۹۲: ۱۷). در زمان قاجاریان میراث معماری ایران با اختلاط معماری سبک پیش از اسلام و خطوط استوار اشکال نئو کلاسیک اروپا تکمیل شد. در واقع در این دوره، به دلیل وجود اعتقادات اسلامی در فرهنگ ایرانی، معماران می‌خواستند عناصر و اشکال معماری سنتی در هر ساختمان را حفظ و نگهداری کنند و همچنین عناصر معماری جدید غرب یا شرق در ساختمان را نیز داشته باشند (Eiraji, Boukan, Sabounchi Nalbandy, 2011: 356) اگرچه معماری در دوره قاجار نسبت به دوره‌های پیشین نظیر صفویه، ضعیف به شمار می‌رفت ولی ارتباط بیشتر با

حکومتی آن به سهولت قابل تحلیل و بررسی نمی‌باشد. دوره صفویان، از مهم‌ترین دوران تاریخی ایران به شمار می‌آید، «دوران فرمانروایی صفویان در ایران عصر رونق اقتصادی و توسعه‌ی هنرهاست» (جوادی، ۱۳۸۷: ۳۶). در پادشاهی صفویه، ایران اهمیتی بیشتر یافت و از ثبات برخوردار گشت و در زمینه‌ی جهانی نام‌آور شد، «تمرکز و یکپارچگی سازمان دولت صفوی باعث شد تا جمیع هنرها رونق گرفته و تولیدات فراوانی در تمامی زمینه‌های هنری انجام شود و بدین گونه بود که هنرها در این عصر به جهت کمیت رشد چشم‌گیری یافت اما از نظر کیفیت دچار افول شدند. هنر این عصر غالباً در تداوم هنر دوران گذشته از ساسانی تا تیموری است» (جوادی، ۱۳۸۵: ۶) همچنین آشنایی و تأثیرپذیری از هنر غرب، منجر به ایجاد شیوه‌های جدید در بعضی از شاخه‌های هنر شد (همان: ۸).

پادشاهان صفوی که با کشورهای اروپایی و کشورهای همسایه مانند هند و ترکیه کنونی که به نام کشور عثمانی خوانده می‌شود، ارتباط داشتند، تجمل و زیبا پرستی و جلال و شکوه را به ویژه از عثمانیان، در بناهای ایرانی به کار بردند، بدون آن که تقلیدی صرف از هندی‌ها و عثمانیان داشته باشند. به همین جهت، بر تزئینات بناها از هر لحاظ افزودند. اما تنگی زمان و کم شدن معماران چیره دست در دوره شاه عباس اول، کیفیت ساختمان سازی را بسیار پایین آورد و دیگر ساختمان‌ها را هم چون گذشته پایدار و ماندگار نمی‌ساختند. در این دوره معماران همواره به نشست کلی ساختمان در روند ساخت و اثر آن بر نما سازی توجه داشته‌اند به این علت نما را به صورت زبره و هشت و گیر با هم چفت و بست می‌کردند (پیرنیا، ۱۳۹۰: ۲۷۹). در دوره صفوی تکنیک‌های تزئینی متنوعی از قبیل آجرکاری، کاشی کاری، کتیبه نگاری، گچ‌بری، آئینه‌کاری، تزئینات چوبی (همان) و نمونه‌نماسازی‌های دل‌انگیز از نقوش و انواع گلچین‌های خفته و راسته - کلوک بندان - حصیری - سم آهویی - جناقی - گل برگردان - گل اندرگل و نقوشی دیگر، بسیار مورد توجه قرار گرفت، همچنین به وجود آمدن انواع قوس‌های باربر و تزئینی آجری و استفاده از آنها در بناهای متعدد ایران نیز قابل توجه است. در زمینه تزئینات آجری؛ «بنایان دوران صفویه برای آن که نماهای صاف و مرتبی را به وجود آورند، به کمک تیشه‌داری و در مواردی آب‌سبب کردن، آجرهای صافی نظیر آجرهای ماشینی امروز تهیه می‌کردند» (کیانی، ۱۳۷۶: ۶۹). در پی تحول آجرکاری در این دوره ابعاد آجر نیز تغییر یافت و «بعادی که به نظر

داشت و آن سرحد خاک ایزج است به حدود ولایت رامهرمز (گزارش میراث فرهنگی رامهرمز، ۱۳۸۲) «از نظر موقعیت جغرافیایی، رامهرمز شهری میان دو بخش جنوبی و شمالی استان خوزستان خطه‌ای آباد و پراهمیت بوده که سلمان فارسی صحابه شفیق پیامبر در این دیار زاده شده است. این شهر در دوره ساسانی رونق بسیاری داشته است. پرورش کرم ابریشم، پارچه‌های زیبا، عطریات و حصیریافی و کتابخانه بزرگی در این دیار شاخصه‌های تاریخی این شهر را تشکیل می‌دهند» (صالح پور، ۱۳۷۷: ۷).

نخستین آثار سکونت در این شهر کهن متعلق به تمدن ایلامیان در هزاره چهارم پیش از میلاد بود که نشانه‌های آن در مکانی به نام تل برمی، توسط باستان شناسان کشف شده است. طبق گفته باستان شناسان، جاده شاهی که دو پایتخت مهم امپراتوری هخامنشی را در تخت جمشید و آپادانای شوش به هم وصل می‌نمود از رامهرمز عبور می‌کرد. هخامنشیان جهت سامان‌دهی اوضاع اقتصادی در اطراف این جاده کاخ‌ها و کاروانسراهای بسیاری بنا کردند که دو عدد از این کاخ‌ها در رامهرمز ساخته شده بود. همچنین به دلیل وجود جاده ابریشم در این شهر توجه زیادی به آن می‌شده است. لذا آبادانی این سرزمین به عنوان یک شهر در عهد ساسانی رقم خورده است. طبق روایات تاریخی رامهرمز در قرن چهارم؛ قصبه بزرگی بود و بازارهای بسیار و پر نعمت داشت. مسجد جامع زیبایی داشته که در گرد آن بازارهای آبادی برپا بود و از عضدالدوله دیلمی است. تمام این بازار سنگ فرش، مسقف، پاکیزه، زیبا و روشن بود. همچنین به وجود کتابخانه‌ای در این شهر اشاره شده که اهمیت و بزرگی آن با کتابخانه بصره قابل مقایسه است (اصطخری، ۱۳۶۸). رامهرمز در قرن پنجم نیز شهری آباد بود، ولی به دلیل تاخت و تاز اعراب و خوارج قدری کوچک‌تر شد. این شهر به دلیل موقعیت خاص ارتباطی، همواره مورد توجه بود و گاهی کشمکش قبایل در آن، ویرانی به بار می‌آورد.

در دوره‌های بعدی و با روی کار آمدن دیگر حکومت‌ها، آثار مختلفی به این شهر افزوده شد. در دوران صفویه ساخت‌وسازهایی هم چون بازارهای سرپوشیده، بناهای مسکونی و همچنین عمارت سکونتی- حکومتی صمیمی در شهر انجام گرفت، در دوره قاجار نیز بناهایی بسیار زیبا، همچون قلعه امیر مجاهد و بخشی دیگر از عمارت صمیمی و چندین بنای دیگر ساخته شد. رامهرمز در این دوران شهری آباد بود و از دیرباز به مثابه یک شاهراه ارتباطی عمل کرده است و این موضوع نقش مهمی در اهمیت آن و ارتباط با دیگر

غرب باعث شد معیارهای معماری ایران با عوامل معماری غرب درآمیزد و آثار و نوآوری‌هایی زیبا و دلپسند از جنبه هنری پدید آورد. از جمله نوآوری‌های این دوره خلق فضا و اهمیت دادن به نما و فضاهای بیرونی بود به گونه‌ای که درونگرایی جای خود را به برون‌گرایی داد و هنر آجرکاری با نقوش متنوع برای زیبا سازی نمای بیرونی بناها رونق یافت. هنر آجرکاری دوره قاجار نه به دوران شکوفایی آجرکاری دوره سلجوقی و نه در مقیاس دوره هنر آفرینی‌های آجری بسیار متنوع دوره صفوی می‌رسد (زمرشیدی، ۱۳۷۷: ۲۸) با این حال در نمای ساختمان، حاشیه قاب‌ها، کلاف کتیبه‌های کاشی سردر بنا و اسپرها از آجر تراش و بیش بر، با ترکیب ساده یا به صورت نقش‌دار استفاده فراوان شده است، در این دوره به علت اهمیت یافتن فضای بیرونی، آجرکاری به صورت متنوع و با تفاوت‌هایی نسبت به گذشته برای تزئین به کار گرفته شده است (مکی‌نژاد، ۱۳۸۷: ۱۲، ۱۵) به گونه‌ای که هنر تیشه رونق یافت و بنایان آجرکار سلیقه‌های بدیع از خود بروز دادند و خلاقیت در خلق نقوش از ویژگی‌های این دوره شد.

۵- معرفی نمونه موردی

چنانچه معماری را ساخت‌وسازی بر اساس قالب‌های ذهنی بنامیم، متوجه می‌شویم که شکل و نظام سازماندهی شهر و معماری هر منطقه متأثر از محیط فرهنگی آن است (مظفر، حسینی و عبدمجیری، ۱۳۹۱: ۳۰) و همچنین در بعضی دوره‌ها متأثر از دیگر اقوام و کشورها است. لذا در اینجا با توجه به بستر منطقه‌ای و قرارگیری عمارت مورد بررسی در شهر تاریخی باستانی رامهرمز و رونق و رواج آن در دوره‌های متعدد تاریخی به بیان پیشینه‌ای اجمالی از بستر پژوهش پرداخته شده است.

۵-۱- معماری رامهرمز

در باب وجه تسمیه نام شهر باستانی رامهرمز، روایات تاریخی بسیاری به جای مانده است؛ رامهرمز از دو جزء رام، به معنای خوش و خدا و فرمانبردار آمده است (دهخدا، ۱۳۷۷: ۱۱۷۷۹) و جزء دوم، هرمز؛ از شاهزادگان ساسانی، تشکیل شده است. همچنین دهخدا آورده است: رامهرمز شهری از بناهای هرمز پادشاه ساسانی است، در قدیم به آن «سمنگان» می‌گفتند. چون هرمز پادشاه وقت را آشفستگی در دماغ پدید آمد او را از مقر سلطنتی خود استخر، بدان شهر آوردند و در آنجا شفا یافت پس آنجا را، رام هرمز گفتند و حمزه اصفهانی می‌گوید: هرمز پسر نرسی در خوزستان بلوکی آباد کرد و آن را وهشت هرمز نامید و پیش از آن کَرنگ نام

مجموعه و دارای دو برج دیده بانی است. در این قسمت تزئینات آجرکاری به کار رفته بود. پس از ورود، یک محیط مدور با طاق ضربی بسیار جالب با حوض آبی در میانه آن وجود دارد که به عنوان هشتی و برای سواران و نگهبان و به اصطلاح لابی مراجعین ساخته شده بود.

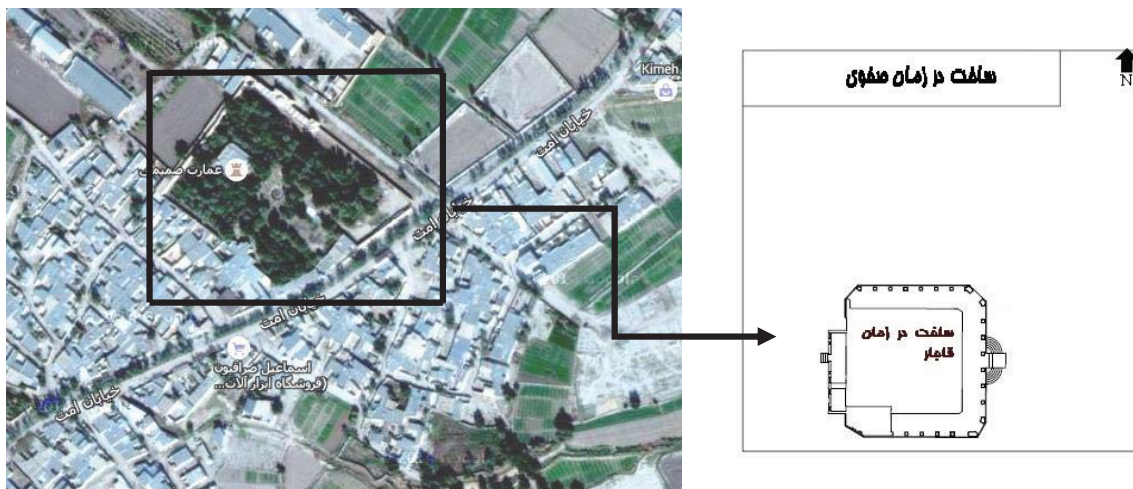
جدول ۱: مهمترین آثار تاریخی شهرستان رامهرمز

نام بنا	قدمت و دیرینگی ساخت	وضعیت فعلی بنا
تل برمی	ایلامیان	بقایای تاریخی
کاخ	هخامنشیان	تخریب شده
قلعه تاشار	ساسانیان	بقایای تاریخی
طاق نصرت ساسانی	ساسانیان	تخریب شده
قلعه داد و دختر	ساسانیان	بقایای تاریخی
بازار سنگفرش شده و مسقف	آل بویه	تخریب شده
مسجد جامع	آل بویه	تخریب شده
عمارت صمیمی	صفویه- قاجاریه	موجود
قلعه امیرمجاهد	قاجاریه	موجود

سرزمین‌ها از جمله کشورهای عربی در همسایگی خوزستان؛ داشته است. تأثیر این مراودات را در عوامل گوناگون و گاهاً در معماری این سرزمین می‌توان مشاهده نمود (گزارش میراث فرهنگی رامهرمز، ۱۳۸۲). بدیهی است فهرست تهیه شده بخش کوچکی از اقدامات انجام گرفته در شهر است. از میان آثار معرفی شده در رامهرمز، عمارت صمیمی به دلیل دارا بودن آرایه‌های تزئینی تلفیقی و سالم ماندن اکثر آن‌ها، به عنوان نمونه موردی انتخاب و مورد تحلیل و بررسی قرار گرفت.

۲-۵- عمارت صمیمی

عمارت صمیمی یا باغ امیر سپهدار از بناهای سکونتی - حکومتی دوره قاجار است و به عنوان حاکم نشین شهرستان رامهرمز استفاده می‌شد. این عمارت متأثر از باغ‌های فرنگی ساخته شده است. عمارت از دو بخش ساختمانی تشکیل شده است. احداث ساختمان مرکزی به حدود ۱۱۰ سال قبل باز می‌گردد و متعلق به عصر قاجار می‌باشد و قدمت ساختمانی شمالی باغ که با توجه به سبک و اسلوب معماری صفوی است به بیش از ۴۰۰ سال می‌رسد. این عمارت در محله قدیمی کیمه و در نزدیکی دیگر بنای تاریخی شهر به نام قلعه امیر مجاهد، قرار دارد. ورودی اصلی عمارت که در قدیم مورد استفاده بود، در بنای شمالی عمارت و مربوط به دوره صفوی بود. این درب در خیابانی اختصاصی در شمال

تصویر ۱. موقعیت قرار گیری عمارت صمیمی (منبع: نگارندگان، ۱۳۹۴)

سرپوش که دارای دو درب بود، نظیر بازارهای قدیمی اصفهان و سایر بلاد ایران ساخته شده بود.

۲. ساختمان قاجاری در مرکز مجموعه: شامل دو طبقه‌ی هم کف و زیرزمین است. زیرزمین دارای راهرو، دو تالار، دهلیز و حوضخانه می‌باشد، قسمت‌های مختلف هم کف نیز عبارتند از؛ ایوانی ستون‌دار در سه سوی بنا، دو تالار

عمارت صمیمی را می‌توان در سه بخش معرفی نمود:
 ۱. ساختمان صفوی در شمال مجموعه: شامل ورودی اصلی، هشتی و طاق‌های دو طرف آن که در یک کریدور عبور به عرض تقریباً سه یا چهار متر باز می‌شد. در راستای این بخش اتاق‌ها و فضاهای نیمه‌بازی همچون بازاری

پارامترهای مختلف مورد دسته بندی و تجزیه و تحلیل قرار خواهند گرفت

۶-۱- آجرکاری

روند معماری ایران در قرن اول و دوم از سادگی برخوردار بوده است. در قرن سوم، معماری ایران روی به تحول و خلاقیت گذاشت و به بناهای آجری توجه کرد و این روند اصولی در آجرکاری دوره سلجوقی مورد استفاده قرار گرفت (زمرشیدی، ۱۳۹۰: ۵۷). دوره سلجوقیان، عصر گسترش معماری و ترقی فوق العاده هنر آجرکاری می باشد و در این دوره است که هنر معماری و آجرکاری در ایران تا سواحل مدیترانه و حتی آفریقا پیش رفت و در معماری مصر و سوریه نفوذ پیدا کرد (کیانی، ۱۳۹۲: ۱۶). این هنر در دوران تاریخی بعد نیز همچنان مورد استفاده قرار می گرفت. تزئینات آجری را می توان به چند گروه تقسیم کرد: ۱. رگ چینی ۲. گل اندازی ۳. گره سازی ۴. آجرکاری رنگی یا گره سازی رنگی ۵. آجرکاری خفته رفته یا پتکین ۶. خوون چینی ۷. آجرکاری با آجرهای تزئینی نقش دار یا مهری (کیانی، ۱۳۷۶: ۶۳). که در عمارت صمیمی دو نوع رگ چینی و گل اندازی مشاهده می شود لذا در جدول به تعریف آن ها پرداخته می شود. اگر چه تکنیک های آجرکاری بنا محدودند ولی الگوها و موتیف های استفاده شده در جداره ها متنوع و در عین سادگی، دلپسند و چشم نوازند.

جدول ۲: شیوه های آجرکاری موجود در بنا (منبع: کیانی، ۱۳۷۶)

شیوه ها	انواع الگوها	الگوهای موجود در بنا	تعریف
رگ چین	راسته - کله - بادبزنی قدنما یا هره - حصیری فخرومدین یا مشبک قطار بندی و غیره	راسته - فخرومدین حصیری - هره - پاتوپا دندان موشی تیغه قناس	آجرکاری با ترکیب آجرهای یک رنگ و ایجاد طرح ها و نقش های مختلف در سطحی صاف، برخی از طرح ها نامشان را از وضع قرار گرفتن آجرها در نما گرفته اند.
گل اندازی	گل پنجره انواع گل ها براساس رج	گل پنجره گل هفت رجی	در موقع رگ چین کردن آن را چنان می چینند که از ترکیب آنها گل های مختلف هفت رگی، پنج رگی و غیره بدست می آید و آن را گل انداز گویند. این گونه طرح ها گاه «هم رو» یا صاف چیده می شود و یا «هشت و گیر» یا برجسته و فرو رفته می باشد.

بزرگ، یک تالار کوچک، سه اتاق (دارای سقف های گنبدی از نوع چهار بخشی و طاق و تویزه می باشد)، اتاق خدمت کار و اتاق نگهبان و حمام و مطبخ که جزو الحاقات بعدی بنا بودند. این بنا دارای خیشخال نیز می باشد.

۳. حیاط مجموعه: طرح آن بسیار جالب است، دور تا دور بناها را باغ مرکبات و درختان سرسبز می پوشاند و در مقابل پله های ورودی ساختمان قاجاری، استخری دایره ای جلب نظر می نماید (گزارش میراث فرهنگی رامهرمز، ۱۳۸۲).

۶- تزئینات تلفیقی در عمارت صمیمی (باغ

امیرسپهدار)

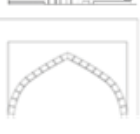
تزئینات عمارت در بعضی نقاط به صورت تلفیقی از تزئینات ایرانی و فرنگی دیده می شود، همچنین رد پای نفوذ معماری کشورهای عربی که در همسایگی استان وجود دارند در بعضی قسمت های بنا قابل مشاهده است. تزئینات موجود در این عمارت همه از نوع آجرکاری هستند لذا در این قسمت ابتدا تزئینات آجری و انواع آن معرفی و سپس نمونه های آن در عمارت صمیمی بررسی و معرفی می گردد. در ادامه و با توجه به تنوع تزئینات و موارد استفاده آن در بنا، مؤلفه های تزئیناتی بنا شامل نقوش به کار رفته بر جداره ها، ستون ها و قوس های به کار رفته در جداره های خارجی به صورت اجمالی معرفی و سپس بر اساس

۶-۲- نقوش به کار رفته بر جداره ها

تزئینات آجرکاری قابل مشاهده در عمارت صمیمی، با بهره گیری از آجر ساده اجرا شده اند، آجر از مصالح بومی و کارآمد منطقه بوده و به دلیل سهولت دسترسی، مقاومت بالا در برابر شرایط محیطی و امکان آفرینش زیبایی در بناهای

کم حجم و متوسط مورد بهره وری قرار گرفت (کیانی، ۱۳۷۶: ۷). از آجر در این بنا به دو شیوه ی رگ چین و گل اندازی استفاده شده است که به تفصیل و به همراه الگوهای نقوش، در جدول ۲ معرفی شده اند.

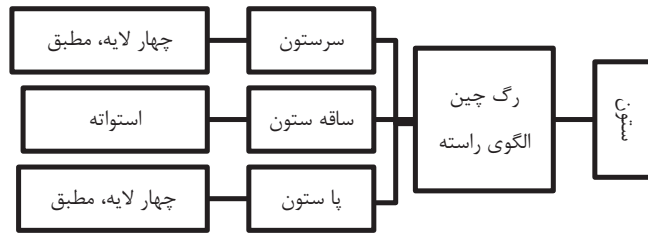
جدول ۳: معرفی تزئینات آجری عمارت صمیمی (منبع: نگارندگان، ۱۳۹۴)

دوره	تعریف	الگو	شیوه	نقشه	تصویر
صفوی	حفاظت از مرز همرسی بام و نما	هره چینی بام	رگ چین		
صفوی	استفاده در ختم آجرکاری نما و ایفای نقش آبران	دندان موشی (کله گوش)	رگ چین		
صفوی و قاجار	آجرها به صورت ساده و افقی روی هم یا از پهلو و درازا در نما قرار می‌گیرند	راسته	رگ چین		
صفوی	چیدن آجرها به صورت افقی و عمودی به طوری که تشکیل یک "ال" دهند و تکرار این الگو	حصیری (آبشاری)	رگ چین		
صفوی قاجار	کنار هم قرار گرفتن آجرها به صورت عمودی	هره چینی (حاشیه قوس)	رگ چین		
صفوی	هر آجر نسبت به رج قبل یک کلوک عقب می‌رود تا نقش مورد نظر در وسط ایجاد شود	گل پنجره	گل اندازی		
صفوی	چینش آجرهای مربعی در نما به صورت لوزی در کنار یکدیگر با نمایش بزرگترین سطح آجر در نما	تیغه قناس	رگ چین		
صفوی	مشابه آجرکاری حصیری با این تفاوت که این گونه آجرکاری جهت پوشش زیر طاق و قوس استفاده می‌گردد	پاتوپا	رگ چین		
قاجار	آجرچینی به صورت مشبک	فخرومدین (لانه زنبوری و چلیپایی)	رگ چین		

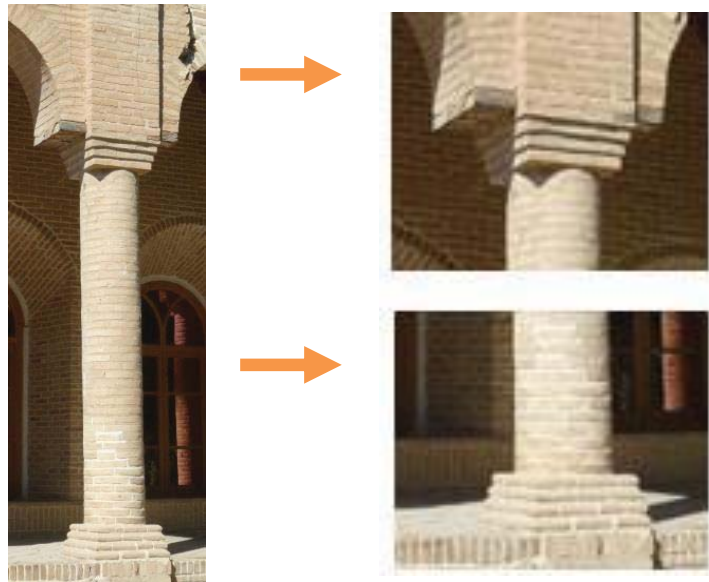
۳-۶- ستون‌ها

ساختمان مرکزی دارای ایوان ستون داری در سه سو می‌باشد که متعلق به عصر قاجار است، در این دوره تنه اصلی بعضی از ستون‌ها استوانه‌ای شکل بوده، ولی ستون‌هایی را نیز می‌توان یافت که مقطع عرضی آنها چهار گوش یا شش گوش است و بیشتر به سر ستون توجه می‌شد.

منبع الهام ستون‌ها در این دوره از معماری، غربی است و اشاراتی به ستون‌های کلاسیک دارند و تلفیقی از معماری ایرانی و فرنگی می‌باشند. به شیوه اجرای این ستون‌ها در زبان محلی شوشتر، "کرتله" گویند (تصویر ۲). نتیجه برداشت میدانی ستون‌های ایوان عمارت، از منظر نوع تزئینات، فرم و جایگاه استفاده در نمودار ۱ مشاهده می‌شود.

نمودار ۱: بررسی ستون (منبع: نگارندگان، ۱۳۹۴)

تصویر ۲: اجزای ستون (منبع: نگارندگان، ۱۳۹۴)

قوس‌های به کار رفته در ساختمان شمالی نیز به صورت عمده از نوع پنج و هفت بوده و نعل درگاه‌های آجری و تعدادی از طاق‌نماهای داخلی بنا، نیم دایره‌ای هستند. از گونه‌های دیگر قوس در این ساختمان، قوس دسته سبیدی است. قوس دیگری نیز در بنا وجود دارد که نمونه آن کمتر دیده شده و می‌توان آن را از خانواده قوس‌های کنگره‌دار به شمار آورد. (ذکر این نکته لازم است که تعدادی از این قوس‌ها علاوه بر نقش تزئینی، در سازه‌ی بنا نیز نقش دارند).

۴-۶. قوس‌ها

ایوان ساختمان مرکزی دارای قوس‌های نیم‌دایره بوده که حاشیه‌ی این قوس‌ها با آجرهای چهار صافه به روش هره، دورگیری شده است. از این نمونه قوس در معماری ایرانی - اسلامی کمتر استفاده می‌شد ولی در عصر قاجار به دلیل الگوبرداری از معماری غرب، استفاده از این قوس بیشتر قابل مشاهده است، به طوری که قوس‌های استفاده شده در ساختمان مرکزی همه از نوع نیم دایره‌ای می‌باشند.

کشورهای عربی همسایه در دوران صفوی و نفوذ سبک معماری کشورهای عربی در این سرزمین و التقاط با معماری ایرانی، عناصر جدیدی در عمارت صمیمی پدید آمد. حاصل این تأثیر، قوسی است شبه کنگره دار که تا بحال در جایی مشاهده نشده است و از نظر ظاهر به قوس کنگره دار عربی و قوس سه بخشی ایرانی شباهت دارد. در واقع این قوس، ترکیبی است از هنر ایرانی و عربی با تأکید بر عناصر محلی و خلاقیت، نوآوری و ترکیب این دو سبک توسط معمار عمارت صمیمی در آن زمان.

۳. نوآوری قوس ها با ترکیب الگوهای معماری

ایرانی با سایر الگوهای معماری: ثمره این نوآوری، قوس دسته سبده است که به قوس کلید نیز شباهت دارد و به نظر می رسد معمار، در اجرای آن از معماری تلفیقی بهره جسته است.

در مؤلفه های تزئیناتی عمارت صمیمی مشاهده شد. بطور کلی تزئینات و معماری تلفیقی در عمارت صمیمی را می توان در سه زمینه دانست:

۱. تأثیر هنر و معماری غرب بر ساختمان بخش

قاجاری عمارت صمیمی: معماری فرنگی و تلفیق با معماری ایرانی در ستون های ایوان ساختمان قاجاری عمارت قابل مشاهده است. دست آورد این تلفیق، ستون هایی تأثیر یافته از معماری یونان با آجرکاری رگ چین ایرانی، به نسبت ساده با سرستون و پاستونی مشابه و مطبق در چهار لایه است. لذا با توجه به رابطه ی فزاینده ی ایران با غرب در این دوره و تأثیرات هنر غرب بر هنر عصر قاجار؛ ستون ها نشانگر ترکیب معماری اسلامی و معماری و فرهنگ غربی در ذهن معمار هستند. اگرچه رویکرد معماری ستون های بنا غربی است لیکن تأثیر سادگی معماری محلی منطقه در آن مشهود است.

۲- تلفیق با معماری عربی در ساختمان بخش

صفوی عمارت: به دلیل مراودات فرهنگی خوزستان با

جدول ۶: بررسی مؤلفه های تزئینی عمارت صمیمی (منبع: نگارندگان، ۱۳۹۴)

دوره	مؤلفه های تزئینی				نقوش جداره ها	گرایش
	قوس ها	ستون	آجرکاری	آجرکاری		
	الگوی قوس	الگوی ستون	آجرکاری	آجرکاری		
صفوی	پنج و هفت تند	-	هره چینی راسته	راسته	انواع نقوش	ایرانی اسلامی
صفوی	دسته سبده	-	-	-	-	گرایش عربی
صفوی	شبه کنگره دار	-	-	-	-	کلاسیک غربی
قاجار	نیم دایره	-	ستون و سرستون	-	-	

گل پنجره و گل هفت رچی و انواع رگ چین با الگوهای مختلفی نظیر؛ راسته، هره، دندان موشی، حصیری، تیغه قناس و پاتوپا، استفاده شده است (جدول ۶).

۴- عمده تزئینات بنا، شامل شیوه های آجرکاری

گل اندازی و انواع رگ چین: تزئینات به کار رفته در بنا همه از نوع آجرکاری بوده و از دو شیوه گل اندازی با طرح

جدول ۷: ویژگی های مؤلفه های تزئینی عمارت صمیمی از منظر مختلف (منبع: نگارندگان، ۱۳۹۴)

دوره	رویکرد سبک مؤلفه ی تزئینی			محل استفاده	الگوی آجرکاری	شیوه آجرکاری	مؤلفه های تزئینی
	قاجار	کلاسیک غربی	ایرانی اسلامی				
صفوی	✓		✓	پشت بغل ها ^۱ و ازاره	گل هفت رچی	گل اندازی	
	✓		✓	آزاره	گل پنجره		
	✓		✓	پشت بغل ها، بدنه ها	راسته		
	✓		✓	پشت بغل	حصیری		
	✓	✓	✓	رخبام، حاشیه قوس، بدنه ها	هره چینی	نقوش جداره ها	
	✓		✓	فریز	دندان موشی	رگ چین	
	✓	✓	✓	جانپناه، بازشوهای زیر زمین	فخرو مدین		
	✓		✓	بدنه اصلی جداره ها	تیغه قناس		
	✓		✓	پوشش زیر طاق	پاتوپا		

ستون ها	رگ چین	راسته	سرستون، پایه ستون ساقه ستون	✓	✓
دسته سیدی				✓	
شبه کنگره دار	رگ چین	هره چینی	حاشیه قوس	✓	✓
پنج و هفت		راسته		✓	
نیم دایره				✓	✓

پی نوشت:

- ابتدا امتداد دو ستون کناری را به اندازه طول دهانه و محورهای افقی و عمودی قوس را رسم نمایید، (۲) سپس روی محور افقی 'XX حد فاصل AB را به اندازه $L/4$ بگذارید. نقاط به دست آمده را F_1, F_2 بنامید، (۳) نقاط به دست آمده F_1, F_2 خطی تحت زاویه 60° درجه رسم کرده تا محور عمودی 'YY را در نقطه 'O قطع نماید، (۴) حال سوزن پرگار را به شعاع $R = 1/4 L$ باز نموده و به مراکز F_1, F_2 کمان‌هایی ترسیم کنید تا این کمان‌ها از نقاط A, B عبور کرده و خط مورب 60° درجه را قطع نماید. نقاط به دست آمده را M و N بنامید، (۵) سوزن پرگار را روی نقطه 'O گذاشته و به شعاع $O'M=R$ یا $O'N$ کمان سوم را ترسیم کنید تا قوس کامل شود.
- محور عمودی و افقی و امتداد دو ستون رسم می‌شود. نقاط O_2 و O_3 روی محور افقی به فاصله $1/5$ از محور عمودی جدا می‌شود. خطوطی با زاویه 45° درجه از این دو نقطه رسم می‌شود تا امتداد ستون‌ها را در نقاط O_1 و O_4 قطع کند. به شعاع O_2A و مرکز O_2 و O_3 قسمتی از کمان قوس رسم می‌شود تا خطوط O_2O_4 و O_3 و O را به ترتیب در نقاط k و k قطع کند. ادامه کمان قوس به مراکز O_1 و O_4 و شعاع O_1k ، تا نقطه H محل تلاقی کمان و محور عمودی رسم می‌شود (زمرشیدی ۱۳۶۷، ۱۷۲).
- ابتدا پایه‌های طرفین قوس را به اندازه‌ی طول L رسم کنید. سپس محورهای افقی و عمودی قوس را رسم نمایید. سپس دهانه‌ی پرگار را به اندازه‌ی $L/2$ باز نموده و به مرکز O و به شعاع $L/2$ کمانی رسم کرده تا از نقاط A, B عبور نماید، کمان مورد نظر به دست می‌آید.
- قسمت‌هایی از بدنه دیوار که توسط قاب بندی‌ها تقسیم شده و در بالای قوس‌های کار شده روی جداره‌ها قرار دارد و با الگوهای دل خواه پوشش داده می‌شود.

فهرست منابع:

- آصفی، مازیار و ایمانی، الناز (۱۳۹۲). ریشه‌یابی و شناخت عوامل دگرگون ساز روح معماری گذشته ایران در گذر زمان، اصالت گذشته، تازگی اکنون، نشریه هویت شهر، شماره ۱۹، سال هشتم، صص. ۶۳-۷۶.
- اصطخری، ابواسحق ابراهیم (۱۳۶۸). مسالک و ممالک، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- پوپ، آ (۱۳۷۳). معماری ایران، مترجم: غلامحسین صدری افشار، تهران: انتشارات فرهنگان.
- پورجعفر، محمدرضا و علوی با المعنی، مریم (۱۳۹۱). استخراج معیارهای هماهنگی و ناهماهنگی نماهای ساختمان با دستگاه بینایی انسان با توجه به اصول بوم شناسی بصری، نشریه علمی - پژوهشی انجمن علمی معماری و شهرسازی ایران، شماره ۴، صص. ۱۸-۵.
- پیرنیا، محمدکریم (۱۳۸۳). سبک شناسی معماری ایرانی، غلامحسین معاریان، تهران: انتشارات معمار.
- جوادی، شهره (۱۳۸۵). بررسی جایگاه هنر دوره صفوی، نشریه باغ نظر، دوره ۳، شماره ۵، صص. ۶-۱۸.
- جوادی، شهره (۱۳۸۷). بررسی و تحلیل تزئینات معماری در «مجموعه گنجعلی خان» شاهکاری از هنر عصر صفوی در کرمان، نشریه باغ نظر، سال پنجم، شماره ۹، صص. ۳۵-۵۰.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۷). لغت‌نامه دهخدا، به کوشش محمد معین و جعفر شهیدی، تهران: دانشگاه تهران.
- زمرشیدی، حسین (۱۳۶۷). طاق و قوس در معماری ایرانی، تهران: انتشارات کیهان.
- زمرشیدی، حسین (۱۳۷۳). کاشیکاری ایران گلچین معقلی، جلد اول، تهران: انتشارات کیهان.
- زمرشیدی، حسین (۱۳۹۰). پدیده‌های بدیع معماری ایران از نیمه قرن اول هجری تا دوره ایلخانی، فصلنامه علمی پژوهشی شهر ایرانی اسلامی، شماره ۴، صص. ۴۹-۵۸.
- سازمان میراث فرهنگی شهرستان رامهرمز (۱۳۸۲). پروژه ثبتی عمارت صمیمی، رامهرمز: سازمان میراث فرهنگی.
- صالح پور، اردشیر (۱۳۷۷). خوزستان، سازمان خدمات طراحی استان خوزستان: چاپ تابان.
- کیانی، محمد یوسف (۱۳۷۶). تزئینات وابسته به معماری ایران دوره اسلامی، تهران: چاپ نادر، سپیدار تندیس.
- کیانی، مصطفی (۱۳۹۲). جایگاه هنر آجرکاری تزئینی در معماری دوره پهلوی اول، نشریه هنرهای زیبا - معماری و شهرسازی، دوره ۱۸، شماره ۱، صص. ۱۵-۲۸.
- مظفر، فرهنگ، حسینی، باقر و عبدمجیری، امین (۱۳۹۱). فرهنگ در پژوهش‌های معماری، فصلنامه علمی پژوهشی مسکن و محیط روستا، شماره ۱۳۸، صص. ۲۹-۳۸.
- مکی‌نژاد، مهدی (۱۳۸۷). تاریخ هنر ایران در دوره اسلامی، تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- نعیم، غلامرضا (۱۳۷۶). دزفول شهر آجر، تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور (پژوهشگاه).

- نقره کار، عبدالحمید؛ مظفر، فرهنگ و تقدیر، سمانه (۱۳۹۳). بررسی قابلیت های فضای معماری برای ایجاد بستر پاسخ گویی به نیازهای انسان از منظر اسلام مطالعه موردی: خانه های زینت الملک شیراز و بروجردی های کاشان، فصلنامه علمی- پژوهشی مطالعات شهر ایرانی- اسلامی، شماره ۱۵، صص. ۲۱-۳۴.
- Azimi Yekta Z., (2010). Architecture of Iran in Qajar Era, International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences, pp. 281-291.
 - Eiraji J., Nalbandy Boukani A. & Sabounchi M., (2011). The Relationship between Qajar Architecture and Art and Iranian Culture and the Effects of West and East on them, Singapore: International Conference on Humanities, Society and Culture, pp. 355-358.